

УДК 35.072.6:061.2

О. А. Матусова,
аспірантка кафедри публічного управління та адміністрування,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1381-7514>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.24.367

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКИХ РАД В СИСТЕМІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

O. Matusova,
Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

CERTAIN ASPECTS OF DEFINING THE CONCEPT OF PUBLIC COUNCILS IN THE SYSTEM OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Статтю присвячено дослідженню поняття громадських рад в системі інститутів громадянського суспільства. Здійснено аналіз різноманітних підходів до визначення вказаного поняття та доведено необхідність комплексного врахування різних аспектів утворення змісту досліджуваного явища. В статті звертається увага на те, що запропоноване на нормативному рівні визначення поняття "громадські ради" не відображає його сутності, адже не містить істотних ознак цього управлінського явища.

Досліджено поширений в науці підхід до формування поняття "громадські ради" через категорію "громадського органу". Підкреслюється, що такий підхід базується на понятті, що не володіє навіть найменшими ознаками сталості розуміння. На відміну від держави, суспільство не потребує створення будь-яких органів та механізмів, які би могли кваліфікуватись як його органи. В статті доводиться, що структура суспільства є неформальною та гнучкою, окремі громадські об'єднання та форми реалізації інтересів є ситуативними. Громадські ради чи інші утворення не утворюють єдиної вертикалі, не мають горизонтальних зв'язків з іншими подібними елементами суспільства. На підставі узагальнення з'ясованих рис доводиться, що застосування в науковій літературі і практиці державного управління поняття "громадський орган" є недостатньо обгрунтованим.

Крім того, в представленій праці звертається увага на такі риси громадських рад як наявність встановленого порядку формування, визначеної компетенції та чітко окресленої сфери діяльності, що свідчать про високий рівень їх інституалізації та правової регламентації. Також розкриваються такі риси громадських рад як здатність виступати сполучною ланкою між суспільством та державою, трансляція компетенції відповідного органу державної влади, виконання функцій взаємодії держави та суспільства.

На підставі проведеного дослідження у статті обгрунтовується висновок про те, що поняття громадської ради можна розглядати як своєрідний інститут громадянського суспільства, утворений шляхом поєднання суспільної та державної компетенції, призначений для постійної координації громадського та державного впливу в сфері повноважень конкретного державного органу.

The article is devoted to the study of the concept of public councils within the system of civil society institutions. An analysis of various approaches to defining this concept has been carried out, and the necessity of comprehensively considering the different aspects that form the content of the phenomenon under study has been demonstrated. The article emphasizes that the definition of "public councils" proposed at the normative level does not reflect their essence, as it lacks the essential features of this managerial phenomenon.

A commonly used scientific approach to defining the concept of "public councils" through the category of a "public body" is examined. It is emphasized that such an approach is based on a concept that does not possess even the minimal characteristics of conceptual stability. Unlike the state, society does not require the creation of organs or mechanisms that could be qualified as its bodies. The article argues that the structure of society is informal and flexible, while individual civic associations and forms of interest representation are situational. Public councils or other formations do not create a unified vertical structure and have no horizontal connections with other similar elements of society. Based on the generalization of these identified characteristics, it is demonstrated that the use of the term "public body" in scientific literature and public administration practice is insufficiently justified.

Furthermore, the article draws attention to such features of public councils as the existence of an established procedure for their formation, a defined competence, and a clearly delineated sphere of activity, which indicate a high level of institutionalization and legal regulation. It also reveals such characteristics of public councils as their ability to act as a link between society and the state, the transmission of the competence of the respective state authority, and the performance of functions facilitating interaction between the state and society.

Based on the conducted research, the article substantiates the conclusion that the concept of a public council may be viewed as a specific civil society institution formed through the combination of societal and state competence, designed for the continuous coordination of public and state influence within the scope of authority of a particular state body.

Ключові слова: громадські ради, громадянське суспільство, об'єднання громадян, державне управління, громадськість.

Key words: public councils, civil society, associations of citizens, public administration, public.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Дослідження інституту громадських рад потребує застосування плюралістичних підходів, позаяк їх соціальна природа та сутність обумовлює явну недостатність суто нормативних засад пізнання. Відомо, що нормативне регулювання відображає лише ситуативне конкретно-історичне бачення сучасного законодавця, котре не завжди є вірним і відповідним до природи речей. Різниця між природною сутністю суспільних інститутів та їх відображенням в правовому регулюванні інколи є величезною, що само по собі являє вагомий чинник дестабілізації системи управління. Тим більше це зауваження актуальне для правових інститутів з нетривалою історією існування, становлення яких часто відбувається шляхом проб і помилок. До таких інститутів, беззаперечно, належать і громадські ради. Тому з'ясування сутності громадських рад варто проводити у розширеному сенсі, з використанням різноманітних підходів аналізу соціальних, історичних та функціональних аспектів цього явища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Науковцями висвітлюється тема громадських рад. Зокрема, дослідженню проблематики присвячено роботи таких вчених як Т.С. Андрійчук, О.О. Вінницький, М.Ю. Віхляєв, В.М. Кравчук, П.І. Крайній, О.П. Кузнецов, С.І. Рудовська, А.В. Сімонян, М.В. Сіцинська, С.В. Циц, Ю.Ж. Шайгородський, В.М. Юрах та багатьох інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Однак, не всі спірні аспекти вказаної теми знаходять достатнє відображення в теорії державного управління, а багато питань так і залишаються дискусійними. Відповідно метою цієї статті є визначення поняття громадських рад в системі інститутів громадянського суспільства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Типовому положенні про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої

влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м.м. Києві та Севастополі державній адміністрації, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" [1] (далі — Типове положення) громадська рада визначена як тимчасовий консультативно-дорадчий орган, утворений для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики.

Очевидно, що запропоноване в нормативному акті визначення не повно відображає поняття громадських рад, оскільки не містить сутнісних ознак цього утворення, не дає уявлення про його роль та функції, не вказує на специфіку, внаслідок чого не дозволяє відмежувати громадські ради від інших інститутів громадянського суспільства. Звичайно, можна припустити, що нормативне визначення і не переслідує мету точного і повного відображення досліджуваного поняття, але це ще один аргумент на користь тези про те, що нормативне регулювання є тільки одним і далеко не визначальним джерелом з'ясування змісту поняття громадських рад. Зокрема, для цього слід звернутися до історії появи і становлення громадських рад, їх функцій та способів діяльності, ознак та характерних рис тощо.

В деяких наукових дослідженнях громадські ради отримують назви "громадського органу". І навіть в Типовому положенні громадські ради названі консультативно-дорадчими органами. Втім, підставність такої кваліфікації є досить сумнівною.

Так, поняття "громадський орган" є не тільки невизначеним, але не володіє навіть найменшими ознаками сталості розуміння. При спробі з'ясувати суть поняття "громадський орган" раціональним видається шлях застосування аналогії з поняттям "державний орган", адже поняття державного органу досить детально розроблено в науці, а використання подібної термінології, вірогідно, навіяно паралелями між суспільством та державою.

Аналіз наукових джерел призводить до висновку, що державний орган розуміється як структурний елемент, складова частина апарату держави, він діє від імені держави, має власну компетенцію, в якій реалізує завдання і функції держави [2, с. 384, 3, с. 78]. Визначаючи поняття державного органу, науковці підкреслюють, що

державний орган виконує певні завдання держави в тій чи іншій площині, вказують на те, що орган — частина механізму держави, яка функціонує у взаємодії з іншими частинами [4, с. 113]. Серед визначальних рис поняття державного органу йдеться також про власні компетенцію, структуру, методи роботи [5, с. 75—76].

Більшість науковців сходяться в думці, що державний орган володіє наступними рисами: діяльність від імені держави; виконання завдань і функцій держави; право приймати управлінські рішення; самостійність і відокремленість в межах державного апарату; складна внутрішня структура; фінансування з державного бюджету; відповідальність і підзвітність [6, с. 11—13].

Дослідження наукової літератури переконує, що органи держави є складовою частиною всеохоплюючої системи, через яку реалізується державна влада — державного апарату. В межах цієї системи утворення органів представляє собою наслідок об'єктивної необхідності структурування діяльності з реалізації різноманітних функцій держави та розподілу влад. Основою створення різноманітних державних органів є спеціалізація публічно-управлінської діяльності. В той же час існування окремого органу поза системою державного апарату та без нерозривного зв'язку і взаємодії з іншими державними органами неможливо. Держава сама по собі — це правова фікція, котра поєднує в собі різні пласти владно-управлінської, ціннісно-матеріальної, правової діяльності. Без державного апарату, котрий в свою чергу складається з державних органів, держави взагалі не існує як явища об'єктивної дійсності.

На противагу цьому суспільство не є такою абстракцією як держава, а представляє собою сукупність цілком конкретних людей, що об'єктивно існують. Для об'єктивації суспільство не потребує утворення будь-яких інших утворень та механізмів. Тому, на відміну від держави, суспільство цілком може існувати і функціонувати без будь-яких утворень, які би могли кваліфікуватись як його органи.

Функції та компетенція суспільства на відміну не визначаються ніким, окрім самого суспільства. Якщо держава — певною мірою зовнішній суб'єкт для суспільства, яким вона керує, то суспільство є одночасно і суб'єктом і об'єктом в життєдіяльності соціуму. Тому функції держави реалізуються щодо суспільства, а суспільство реалізує свої функції тільки само відносно себе. Суспільство не може бути незадоволене самим собою, не може змінити свою свідомість і свій стан розвитку, обрати той чи інший вектор руху зовні. Усі ці процеси або відбуваються всередині суспільства або ні.

Структура суспільства є вельми неформальною, різноманітною та гнучкою. Окремі громадські об'єднання, рухи, форми реалізації інтересів досить ситуативні та недовговічні. Тому складно собі уявити хоча би приблизну внутрішню структуру окремих елементів суспільства, крім констатації того, що вони можуть існувати.

Якщо ж говорити про більш формальні ознаки громадського органу, то тут взагалі виходить погано. Так, за логікою громадський орган має створити суспільство, громадськість. Натомість громадські ради чи інші елементи, які в літературі називаються громадськими органами, створюються за ініціативи держави, в форматі, визначеному державою, в кількості і порядку, встанов-

леному державою. Їх компетенція повністю визначається державою. Такий стан речей може цілком відповідати наявному суспільному запиту і представляти собою лише надання державою можливості оформити і реалізувати існуючі інтереси. Але ж так буває не завжди, і формальність та неефективність значної кількості громадських рад в Україні є першим аргументом на користь цього твердження.

Громадські ради чи інші утворення, котрі можуть називатись громадськими органами, не утворюють єдиної вертикалі, не мають горизонтальних зв'язків з іншими подібними елементами суспільства. Звичайно, подібні зв'язки можуть існувати, але можуть і не існувати, все залежить від складу ради, її активності, ситуації, сприятливих умов тощо. Окремо взята громадська рада може бути повністю ізольована від інших громадських утворень. Громадські ради чи інші утворення, котрі в літературі називаються громадськими органами, не є підзвітними суспільству ні в якій формі. Фінансування їх здійснюється також не напряду за рахунок суспільства.

Отже, підсумовуючи викладене, вважаємо, що застосування в науковій літературі поняття "громадський орган" видається нам безпідставним. Кваліфікація громадських рад чи будь-яких інших утворень як "громадського органу" не містить під собою достатнього підґрунтя. Подібна термінологія, здебільшого заснована на невиправданій аналогії між державою та суспільством, застосованій без урахування їх сутнісних рис.

Втім, варто замислитись над питанням про те, які риси громадських рад спонукали до використання по відношенню до них поняття "громадський орган". На нашу думку, йдеться про наявність встановленого порядку формування, визначеної компетенції та чітко окресленої сфери діяльності. Ці риси істотно відрізняють громадські ради з-поміж інших суб'єктів громадянського суспільства та свідчать про високий рівень їх інституалізації та правової регламентації.

Тому, досліджуючи поняття громадської ради, варто також звернути погляд на іншу площину розуміння цього явища. Йдеться про те, що громадські консультативно-дорадчі утворення, в тому числі і громадські ради, є однією із форм взаємодії держави та суспільства. Такий підхід акцентує увагу на функціональному призначенні громадських рад в структурі соціуму. Звичайно громадські ради є інститутами громадянського суспільства. Більше того, їх існування є однією з тих ознак, що надає можливість охарактеризувати суспільство як громадянське. Варто зауважити, що за вітчизняним законодавством громадські ради створюються при органі державної влади. Подібна модель реалізована також в значній кількості зарубіжних країн. Втім, в деяких правових порядках громадські ради представляють собою складову частину державного органу. Крім того, якщо звернутись до історії становлення громадських рад в нашій державі, то в період з 2004 по 2010 роках очолювати громадську раду міг керівник державного органу. В деяких зарубіжних країнах прийнятним є формування громадських рад, до яких поряд з представниками громадськості входять і службовці відповідного державного органу.

Усі ці факти доводять наявність тісного зв'язку між державним органом та громадською радою, що при ньому функціонує. Характер цього зв'язку може варію-

ватися в залежності від конкретно-історичної моделі та правового регулювання, однак його наявність заперечити неможливо. Громадська рада не існує абстрактно, вона завжди пов'язана з певним органом, а її діяльність детермінована компетенцією і правовим статусом державного органу.

Громадські ради мають деякі ознаки проміжного, змішаного характеру, відчувають вплив дифузії влади. Орган державної влади, при якому функціонує громадська рада, здійснює свій вплив на неї, транслює проекцію своєї компетенції і в такий спосіб робить з неї певним чином квазідержавне утворення. На користь такої тези свідчить сувора конкретизація зв'язку між громадською радою та органом, при якому вона утворюється; детермінація сфери діяльності громадської ради повноваженнями державного органу, при якому вона створена; формування складу громадської ради в залежності від специфіки діяльності органу; здійснення ГР впливу на реалізацію повноважень органу державної влади тощо.

Відповідно, громадські ради є певною мірою сполучною ланкою між суспільством та державою, поняттям, належним як до сфери державного управління, так і до сфери суспільного управління. Через громадські ради здійснюється взаємний вплив держави і суспільства. Адже громадські ради не тільки відображають позицію суспільства з приводу проектів нормативних актів, дій, рішень відповідного державного органу, але і транслюють зв'язок в зворотну сторону. Громадські ради є засобами транспарентності державної влади, доведення змісту дій та рішень органу державної влади до суспільства, пояснення державної політики. Отже, громадські ради — це площадка взаємного впливу суспільства та держави.

Тому діяльність громадських рад можна кваліфікувати як форму взаємодії та інтеграції держави і суспільства. В такому аспекті громадські ради представляють собою специфічний механізм публічного управління. Отже, окрім суб'єктної характеристики, громадські ради також можуть бути предметом дослідження з боку їх інструментального змісту. Відповідно, громадські ради як інститут громадянського суспільства володіє не тільки суб'єктивним, але і інструментальним потенціалом.

Деякі дослідники оцінюють громадські ради як вид об'єднань громадян [7, с. 202]. Справедливість такого підходу залежить від розуміння обсягу поняття "об'єднання громадян". Так, деякі дослідники вказують на три ознаки громадського об'єднання:

- до громадських об'єднань не належать політичні партії та урядові установи;
- метою діяльності громадських об'єднань не має бути отримання політичної влади;
- громадські об'єднання мають бути неприбутковими [8].

У Спільних рекомендаціях Венеціанської комісії та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ з питань свободи об'єднань 2014 року зазначено, що термін "об'єднання" означає "організований незалежний некомерційний орган у формі добровільного об'єднання осіб, пов'язаних спільними інтересами, діяльністю чи метою. Об'єднання необов'язково повинно бути юридичною особою, проте повинно мати певну інституційну форму чи структуру" [9]. Очевидно, що подібний

підхід дозволяє віднести до об'єднань громадян широке коло суб'єктів. В широкому своєму розумінні поняття "об'єднання громадян" вміщує будь-яку спільноту громадян, котрі разом реалізують певний інтерес. Втім, на нашу думку, такий підхід не досить придатний власне для з'ясування особливостей окремих інститутів громадянського суспільства, тому що майже усі елементи громадянського суспільства базуються на об'єднанні громадян на підставі певної спільності їх поглядів і бажань. Тому корисним акцентом цитованої вище думки є те, що громадські ради без сумніву представляють собою колегіальне утворення.

Однак, громадські ради мають істотні відмінності з об'єднаннями громадян в суто управлінському аспекті. Так, громадські ради мають більш визначений предмет діяльності, обумовлений компетенцією державного органу. Навіть ті дослідники, які позиціонують громадські ради як один з видів об'єднань громадян, підкреслюють специфічну процедуру їх створення [8, с. 67]. Склад громадської ради має обмежену кількість і не може, на відміні від об'єднань громадян, вмістити усіх бажаючих.

Визначеність предмета діяльності громадської ради та зв'язок з компетенцією відповідного державного органу обумовлюють вимогу до її складу. Якщо об'єднання громадян можуть включати в себе усіх бажаючих, то для громадської ради важливим є формування зі складу осіб, що володіють специфічними компетенціями у сфері діяльності органу, при якому вони створюються.

Науковці говорять про те, що участь громадськості є додатковими інтелектуальним ресурсом для органу державної влади [10, с. 7]. Особливо це твердження актуальне для діяльності громадських рад. Громадська рада діє постійно, систематично і комплексно. Натомість для об'єднання громадян такі критерії діяльності не є обов'язковими. Відповідно, чітко виражена інструментальна роль громадських рад не завжди притаманна об'єднанням громадян.

Рівень впливу громадських рад на державну політику з-поміж інших інститутів громадянського суспільства є досить високим внаслідок нормативно визначених повноважень та встановленого обов'язку приймати до уваги їх рішення. Також вагомість цього впливу має визначатися професійними якостями членів громадських рад, котрі відображаються в авторитеті громадських рад та довірі до них з боку суспільства.

Отже, громадські ради можуть бути названі об'єднаннями громадян лише в найбільш загальному розумінні цього поняття. В свою чергу, громадські ради відрізняються від інших інститутів громадянського суспільства рядом ознак, серед яких нерозривний зв'язок з певним органом державної влади, суворо визначений предмет діяльності, постійне функціонування, професійна основа формування та специфічна процедура створення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином у функціональному аспекті громадські ради є формою взаємодії громадянського суспільства з державою. Крім того, важливою ознакою

громадських рад є те, що цей інститут громадянського суспільства не може бути названим цілком самостійним в контексті того, що для їх утворення недостатньо ініціативи самого суспільства, обов'язковою умовою є також наявність ініціативи з боку держави. Така ініціатива також потребує нормативного оформлення, встановлення порядку їх формування, визначення компетенції тощо. Тому громадські ради представляють собою інститут, утворений шляхом поєднання компетенції держави та суспільства. Відповідно, ми пропонуємо розуміти поняття громадської ради як своєрідний інститут громадянського суспільства, утворений шляхом поєднання суспільної та державної компетенції, призначений для постійної координації громадського та державного впливу в сфері повноважень конкретного державного органу. Втім, з'ясування конкретних способів реалізації ознак громадських рад в управлінських відносинах а також взаємодії з іншими інститутами громадянського суспільства є завданням для подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3. Редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Граціотова Г.О., Лебедева В.В. Поняття, ознаки, види органів держави та форми державного правління. Економіка: реалії часу. 2021. № 5 (57). С. 71—80. URL.: <https://economics.net.ua/files/archive/2021/No5/71.pdf>.
4. Теорія держави і права: навч. посіб. Бостан С.К., Гусарев С.Д., Пархоменко Л.М. та ін. К.: Видавничий центр "Академія", 2013. 348 с.
5. Теорія держави і права. А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, В.П. Пастухов, В.О. Сумін, О.Д. Тихомиров; за заг. ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрінформ, 1995. 192 с.
6. Равлюк А.Г. Щодо питання ознак та класифікації органів державної влади. Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія". Т. 25. Одеса: Гельветика, 2019. С. 59—65.
7. Гринь О.Д. Орган державної влади як складова державного апарату. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. Том 1. С. 11—13.
8. Галай А.О. Недержавні організації юридичного спрямування як учасники публічного управління: монографія. Київ: КНТ, 2015. 408 с.
9. Willetts P. What is Non-Governmental Organizations. UNESCO Encyclopaedia of Life Support System: Institutional and Infrastructure Resource Issues, 2001. Article 1.44.3.7. URL.: <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/cs-ntwks/NGO-ART.HTM>
10. Спільні рекомендації Венеціанської комісії та Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ з питань свободи об'єднань 2014 року. URL.: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf>
11. Сергієнко О.І., Ватманюк О.А. Громадська участь / залучення громадян. Депутатська діяльність в округах (навчальний модуль). К. ІКЦ "Легальний статус". 2016. 92 с.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), Resolution "On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text> (Accessed 25 Nov 2025).
2. Petryshyn, O.V. (2017), Velyka ukrains'ka iurydychna entsyklopediia: u 20 t. [Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 volumes], vol. 3, Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava imeni V.M. Korets'koho NAN Ukrainy; Nats. iuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho, Kyiv, Ukraine.
3. Hratsiotova, H.O. and Lebedieva, V.V. Poniattia, oznaky, vydy orhaniv derzhavy ta formy derzhavnoho pravlinnia. (2021), "Concepts, features, types of state bodies and forms of state government", Ekonomika: realii chasu, vol. 5 (57), pp. 71—80 available at: <https://economics.net.ua/files/archive/2021/No5/71.pdf> (Accessed 25 Nov 2025).
4. Bostan, S.K., Husariev, S.D. and Parkhomenko, L.M. (2013), Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law], Akademiia, Kyiv, Ukraine.
5. Kolodij, A.M. Kopiejchykov, V.V. Lysenkov, S.L. Pastukhov, V.P. Sumin, V.O. and Tykhomyrov, O.D. (1995), Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law], Yurinform, Kyiv, Ukraine.
6. Ravliuk, A.H. (2019), "On the issue of characteristics and classification of state authorities", Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu "Odes'ka iurydychna akademiia", vol. 25, pp. 59—65.
7. Hryn', O.D. (2014), "State authorities as a component of the state apparatus", Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia, vol. 11, no. 1, pp. 11—13.
8. Halaj, A.O. (2015), Nederzhavni orhanizatsii iurydychnoho spriamuvannia iak uchasnky publicnoho upravlinnia [Non-governmental organizations of legal orientation as participants in public administration], KNT, Kyiv, Ukraine.
9. Willetts, P. (2001), "What is Non-Governmental Organizations. UNESCO Encyclopaedia of Life Support System", Institutional and Infrastructure Resource Issues, available at: <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/cs-ntwks/NGO-ART.HTM> (Accessed 25 Nov 2025).
10. OSCE (2014), "Joint Recommendations of the Venice Commission and the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights on Freedom of Association", available at: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/2/233076.pdf> (Accessed 25 Nov 2025).
11. Sergienko, O. I. and Vatamanyuk, O. A. (2016), Hromadska uchast / zaluchennya hromadyan. Deputatska diyalnist v okruhakh [Public participation / involvement of citizens. Deputies' activity in the districts], Lehalnyy status, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2025 р.